

TƏRBİYƏ TEXNOLOGİYALARI
ВОСПИТАТЕЛЬНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ
UPBRINGING TECHNOLOGIES

UOT 37.01

HUMANİZM ANLAYIŞININ PEDAQOJİ PROSESİDƏ ROLU

Nigar Ramiz qızı İsmaylova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin

Məktəbəqədər təhsilin pedaqogikası kafedrasının dosent əvəzi,

pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru

<http://www.doi.org/10.62706/bqiz.2025.v23.i2.15>

ORCID: 0000-0002-0857-7475

E-mail: niay.83@mail.ru

Açar sözlər: *humanizm, tərbiyə, yanaşma, anlayış, pedaqoji proses, inkişaf*

Ключевые слова: *гуманизм, образование, подход, понимание, педагогический процесс, развитие*

Key words: *humanism, upbringing, approach, understanding, pedagogical process, development*

İnsanların daxili xüsusiyyətləri özünəməxsusluğu ilə seçilir. Bəziləri çox humanist, bəziləri anlayışlı, bəziləri isə müsbət dəyərlərdən tamamilə uzaq olurlar. Bu baxımdan hansı xüsusiyyəti nə zaman və hansı formada uşaqlara aşılamağımız, əlbəttə ki, bizdən asılıdır.

Humanizm anlayışı tarixən mövcud olmuş və daima aktuallığını saxlayan mövzulardan biridir. Azərbaycanda Nizami Gəncəvi, Məhəmməd Fizuli, Nəsirəddin Tusi, Abbasqulu ağa Bakıxanov, Mirzə Fətəli Axundov və digərləri insanların ta əzəldən humanizm ruhunda tərbiyəsi aspektində çox qiymətli əsərlər yazmışlar.

Müxtəlif pedaqoqların meydana qoyacağı pedaqoji baxışlar müxtəlif dünyagörüşlərindən, hadisələrə baxış istiqamətini əsas götürərək yarana bilər.

Humanizm daxilində düşüncə müxtəlifliyi var və ideyalar müxtəlif mədəni, sosial və siyasi şəraitdə inkişaf edir.

Humanist düşüncə və fəaliyyətdə problem insanlığın qarşılıqlı əlaqəsidir. Çünki humanizm sözünün mənası insanpərvərlik deməkdir.

“Humanizm” anlayışı son zamanlar təkcə elmi deyil, həm də publisistik ədəbiyyatda ən çox istifadə olunan anlayışlardan biridir. Lakin bu o demək deyil ki, hazırda humanizmin elmi kateqoriya kimi tamamilə adekvat şərhinə nail olunub. Bu isə tamamilə təbiidir, çünki sosial proseslərin dəyişməsi və inkişafı ilə müəyyən kateqoriyalar və anlayışlar dəyişir, inkişaf edir və əlavə olunur.

Bu gün “humanizm” anlayışı insan hüquqları ilə, şəxsiyyətə əsas dəyər kimi münasibətlə, onun inkişafı üçün şərait yaradılması ilə sıx bağlıdır. Lakin humanizmin mahiyyətinin dərk edilməsi heç də birmənalı deyil.

Humanizm yardım, qayğı, sevgi və insanın inkişafında yaxşı nəticələndir. Onun əsasını uşağa humanist yanaşma, onun şəxsi inkişafına köməklik təşkil edir, baxmayaraq ki, onun həyata

hazırlanmasına, uyğunlaşmasına və s. diqqət də yetirilir.

Yeni nəslin humanist tərbiyəsi cəmiyyətin humanistləşdirilməsinin yollarından biridir, çünki yalnız insana, şəxsiyyətə müraciət cəmiyyətdə “insanlığın”, ədalətin insanlar arasında münasibətlərin norması kimi bərqərar olmasına ümid etməyə imkan verəcək ki, bu da yeni sosial münasibətlərin formalaşması zamanı xüsusilə vacibdir.

Təhsilə humanist yanaşma şəxsi inkişaf üçün əlverişli mühitin yaradılmasını nəzərdə tutur. Yeni hər bir uşağın fərdiliyi və dəyərinin tanınmasına əsaslanan tərbiyəçi-müəllim və uşaq arasında bərabər qarşılıqlı əlaqə kimi götürülür.

Ölkəmizdə təhsilin inkişafının müasir tendensiyalarından biri də əməkdaşlıq sisteminə keçidi, tədrisin məzmununun, formalarının və metodlarının yenilənməsini nəzərdə tutan humanistləşdirmədir ki, bu da təhsil fəaliyyəti subyektlərinin keyfiyyətə yeni şəxsi keyfiyyətlərinin formalaşmasına gətirib çıxarmalıdır.

Təhsilin yeni ideologiyasının əsasını humanistləşdirmə təşkil etməlidir. Humanitarlaşma təhsil münasibətlərinin humanistləşdirilməsi, şəxsiyyətin dəyərinin, azadlıq, xoşbəxtlik hüquqlarının tanınması, insanın sosial müdafiəsi, onun qabiliyyətlərinin və fərdiliyinin inkişafıdır.

Bu məsələnin ideyaları Azərbaycan ədəbiyyatı ilə yanaşı, xarici mənbələrdə də özünəməxsus yer tutmuşdur. M.Monten, Y.A.Komenski, J.J.Russo, F.Frebel, O.Decroli, K.N.Ventzel və başqaları buna bariz nümunədir. Lakin cəmiyyətin inkişafının hər bir tarixi mərhələsində, hər bir pedaqoji sistemdə bu ideyalar dövrün tələbləri ilə müəyyən edilmiş müəyyən istiqamətə malik olmuşdur.

Cəmiyyətimizin hazırda yaşadığı sosial-iqtisadi məqam bir çox cəhətdən XX əsrin əvvəllərinin tarixi xüsusiyyətlərinə yaxındır. Belə ki, cəmiyyətin bir inkişaf mərhələsindən digərinə keçidi təbii olaraq bəzi dövrlərdə inkişafın aydın başa düşülən məqsədinin olmasını, digərlərində isə onun axtarışını və aydınlaşdırılmasını nəzərdə tutur.

Məqsədin kifayət qədər konkret olduğu anda, ona nail olmaq yolları, problemləri aktualdır. Bu isə müəyyən problemləri ən qısa şəkildə həll etməyə imkan verir. Bununla belə məqsədli şəkildə ona nail olmaq yolları arasında uyğunsuzluq aşkar olunarsa, ya yeni yolların axtarışı baş verir, ya da belə bir məqsədin qoyulmasının qanuniliyinə yenidən baxılması baş verir ki, bu da yeni şərtlərə uyğun gələn nəzəriyyələrin çoxşəxsiyyətli inkişafına təkan verir.

XX əsrin əvvəli və sonu dövrləri ictimai inkişafın istiqamətlərini və yollarını müəyyən etmək zərurəti ilə ifadə olunan şübhəsiz ictimai-siyasi oxşarlığa malikdir. Məhz buna görə də istər əsrin əvvəllərində, istərsə də indi ictimai münasibətlərin nəzəriyyə və praktikasında, xüsusən pedaqogikada çoxşəxsiyyətli axtarışlar aparılıb və aparılır.

Hazırda həyata keçirilən məktəbəqədər və məktəb yaşlı uşaqların tərbiyəsi konsepsiyaları bu baxımdan əsrin əvvəllərində məktəb və məktəbəqədər müəssisələrin nəzəriyyəsi və təcrübəsinin ideyalarını, təcrübələrini əhatə edir, onlardan istifadəni zəruri sayır. Bu dövrdə pedaqoji prosesin qurulmasının humanist xüsusiyyətlərinin təhlili və ümumiləşdirilməsi müasir pedaqoji prosesin qurulması üçün zəruri olan bilikləri dərinləşdirmək baxımından bir fürsətdir.

XXI əsrin əvvəllərində tərbiyə və təhsilin humanistləşdirilməsi pedaqoji prosesin uşağı bütövlükdə dünyaya, o cümlədən mədəniyyət dünyasına, bilik və bacarıqlara, humanist şəxsiyyətlərarası münasibətlərə tanıtmaqla insanın mikrokosmos, müstəqil ali dəyər kimi formalaşmasına yönəldilməsini nəzərdə tutur. Oxşar vəziyyət XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəlləri üçün xarakterik idi.

Müasir mərhələdə təhsilin humanistləşdirilməsi problemlərinin tədqiqi müxtəlif istiqamətlərdə gedir. Bu fenomen üçün əsas kimi aşağıdakılar götürülür:

- 1) işlənmiş fəlsəfi və pedaqoji prinsiplər;
- 2) böyüklər və uşaq arasındakı dialoq, uşaq və ümumbəşəri insan mədəniyyətinin nailiyyətləri arasında dialoq, müəllim və şagird arasındakı münasibət, refleksiya və s. yəni ünsiyyətin müəyyən aspektləri;
- 3) uşağın maraqlarına, ehtiyaclarına və yaşına uyğun olan fəaliyyəti, yaradıcı, təşəbbüskar şəxsiyyətin inkişafı üçün ən mühüm əsas məktəbəqədər yaşıdır.

Prof. Ə.Ə. Ağayev təhsilin demokratikləşdirilməsi və humanistləşdirilməsini 3 istiqamətdə təhlil etmişdir: 1) təhsilin idarə edilməsində – təhsilin, təlim-tərbiyə prosesinin təşkili, həyata keçirilməsinə nəzarət və rəhbərlikdə; 2) təlim prosesinin təşkili və həyata keçirilməsində (tədris planlarında, proqram və dərsliklərdə, müəllim-şagird münasibətlərində, müəllimin ünsiyyəti və davranışında, hökmlərində, meyl və maraqların, qabiliyyətlərin nəzərə alınmasında, düzgün qiymətləndirilməsində, təlimin prinsip və metodlarının məqsədyönlü seçilməsində, ayrı-ayrı fənlərin imkanlarından səmərəli istifadə edilməsində); 3) tərbiyə prosesinin təşkili və tərbiyəvi tədbirlərin həyata keçirilməsində bu istiqamətlər, eyni zamanda, bir-biri ilə sıx əlaqədə, qarşılıqlı tamamlama vəhdətində nəzərdə tutulur (3, s. 11).

Humanitarlaşma ümumi sosial hadisə kimi təhsilin humanistləşdirilməsini nəzərdə tutduğundan, müstəqil, vahid sistem kimi pedaqoji proses bizə orijinal, yaradıcı şəxsiyyətin inkişafına yönəlmiş təhsil vəzifələrinin onun çərçivəsində necə dəqiq həll olunduğunu anlamağa imkan verir.

Pedaqoji prosesə onun humanistləşdirilməsi nöqteyi-nəzərindən yanaşılması digər yanaşmalarla yanaşı, onun funksional tərəflərinin də nəzərə alınmasını nəzərdə tutur.

Təhsil prosesinin əsas fəaliyyət mexanizmi qarşılıqlı əlaqədir. Məhz bu, ən mobil bölmə kimi, humanistiyönlü pedaqoji prosesin diaqramını qurmağa imkan verir.

Yetkin və uşaq arasında qarşılıqlı əlaqənin üstünlük təşkil edən xarakteri pedaqoji prosesin təşkilinin xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirmək üçün meyarlardan biridir. Bundan əlavə, göstəricilər aşağıdakılardır:

- pedaqoji prosesin istiqaməti (istər sosial yönümlü, istərsə də antropolojiyönlü);
- uşağın mədəniyyəti mənimsəməsi və onu inkişaf etdirməsi üçün təklif olunan yol (ya biliyin, məlumatın, reproduktiv bacarıqların ötürülməsi, ya da mövcud ümumi mədəni dəyərlərin yaradıcılıqla mənimsənilməsi və inkişafı);
- uşağın şəxsiyyətinin inkişafının başlanğıc nöqtəsinə münasibət (yaxud şəxsiyyət ömür boyu təcrübə ilə formalaşır, ya da təbiətin (Allahın) verdiyi xassələrin həyata keçirilməsi yolu ilə formalaşır).

Tarixi aspektdə pedaqoji prosesin humanist xüsusiyyətlərinə dair fikirləri öyrənmək üçün ən böyük maraq XX əsrin əvvəlləri - yerli elmdə insan ruhuna, pedaqogikada - uşağın zehni inkişafının hərəkətverici qüvvələrinin axtarışına, onun dünyaya "girişinin" xüsusiyyətlərinə və qanunauyğunluqlarına fəal müraciət dövrüdür.

Bu dövrün pedaqogikasının çoxsaylı cərəyanları arasında antropoloji hərəkət həm tərbiyənin, həm də ilkin olaraq uşağa verilən amillərin şəxsiyyətinin inkişafına təsirini nəzərə alaraq diqqətəlayiqdir.

Hər bir fərddə ən yaxşı insani keyfiyyətlərin formalaşmasını bu istiqamətin nümayəndələri

cəmiyyətin təkmilləşməsinin zəruri şərti hesab edirdilər. Onlar hesab edirdilər ki, ictimai və dövlətin inkişafında həqiqi tərəqqi üçün dövlətin rifahı naminə fərdin sıxışdırılması deyil, onun çiçəklənməsi, “hər bir fərdin həyatının ən böyük inkişafı, özünəməxsusluğunun, müstəqilliyinin və azadlığının ən böyük genişlənməsi” lazımdır.

Humanist pedaqogika uşaqda şəxsiyyət tərbiyəsinin nəzəriyyəsi və yaradıcılıq təcrübəsidir. Onun əsas konsepsiyası mənəvi humanizmdir, pedaqoji proses bu anlayışdan irəli gələn məzmun və vasitələr sistemi ilə müəyyən edilir. “Humanist pedaqogika şəxsiyyətə tərəf dönüşü, ona hörmət və inamı, ləyaqətli münasibəti, onun şəxsi məqsədlərinin, tələblərinin və maraqlarının qəbul edilməsini nəzərdə tutur” (5).

Humanizm tərbiyəsinin bir çox istiqamətləri vardır. Onlardan biri əxlaq tərbiyəsidir. Əxlaq tərbiyəsinin yüksək səviyyədə olmasını təmin edən nəcib keyfiyyətlərdən biri vətəndaşın özünün vətəndaşlıq borcunu düzgün dərk etməsidir. Ona görə də hər bir adamın yaşamaq və işləmək vərdişlərinə yiyələnməsində vətəndaşlıq borcu tərbiyəsinin yüksək səviyyədə aparılması böyük əhəmiyyət kəsb edir. Vətəndaşlıq borcu insanın əxlaq tərbiyəsini və şüurlu intizamını müəyyən edən mühüm mənəvi amildir. Cəmiyyət və dövlət qarşısında vətəndaşlıq borcunun dərinədən dərk edilməsi ölkə quruculuğunun başlıca şərtidir.

Əsrin əvvəllərinin pedaqog-antropoloqları həm ilkin olaraq ona verilmiş xassələrin (təbiət, Tanrı tərəfindən) həyata keçirilməsi yolu ilə, həm də ömür boyu əldə edilmiş və işlənmiş mədəniyyət elementləri vasitəsilə, təhsilin köməyi ilə uşağın fərdiliyinin inkişafına diqqət yetirərək, pedaqoji prosesin şəxsiyyətyönlü modelini müdafiə edirdilər.

Müəllim kadrları hazırlığında tələbələrə təhsili idarəetmənin mahiyyəti, məzmunu, prinsipləri və digər keyfiyyətlərini öyrətməyin xüsusi əhəmiyyəti vardır. Çünki digər sahələrdə olduğu kimi, təhsil sahəsində də idarəetmə keyfiyyətin əsas amili və vasitəsi kimi götürülür. Bu məruzədə öncə idarəetmə problemini və təhsilin idarəedilməsini ümumi şəkildə şərh etdikdən sonra, humanizm və demokratizm prinsiplərinin müasir dövrlə əlaqədar zəruriliyini nəzərə alaraq, təbii imkanları şərh olunur.

İdarəetmə işi zaman-zaman təkmilləşir, yeniləşir, müasirləşir, yeni məzmun və metodlarla müasirlik səviyyəsinə qalxır.

Ali məktəbdə təhsilin idarəedilməsi idarəetmə elminin nəzəriyyəsi və təcrübəsinə əsaslanır, eyni zamanda, mahiyyətdən irəli gələn spesifik xüsusiyyətləri də özündə əks etdirir.

Təhsili idarəetmə və ona rəhbərliyin əsas mənbələri kimi, idarəetmə elmində son nailiyyətləri, təhsil sahəsində yeniləşmələri və təhsilə verilən müasir standartları, təhsilin təşkili və idarəetmə təcrübələrini, tarixi irsi və s. qeyd etmək olar.

Təhsili idarəetmədə humanist və demokratik yanaşma bir-biri ilə sıx bağlıdır. Lakin humanizm təhsildə tədris-təlim proqramları seçimindən, arzu və maraqların nəzərə alınmasından daha çox, insana milli və ümumbəşəri, əxlaqi-mənəvi və s. dəyərlər baxımından yanaşılmasında meydana çıxır. Humanist yanaşma təhsilverənlərin və təhsilalanların silki, cinsi, irqi, dini, milli fərqlərinə varmadan hamının bərabər tutulmasında, hamının eyni dərəcədə dəyərləndirilməsində özünü göstərir. Bu yanaşmaya görə təhsil alanların mənəvi və mədəni inkişafı üçün heç bir fərq qoymadan şərait yaradılır, onların fiziki və psixi sağlamlığı, ləyaqəti qorunur.

Demokratik yanaşma isə təhsilin təşkilində, məzmunun müəyyənləşdirilməsində, təlim prosesində, idarəetmə və rəhbərlikdə nəzərə alındıqda, insan azadlığı və hüquqları qorunur, maraq

və istəklər nəzərə alınır, qabiliyyət və bacarıqlar sərbəst üzə çıxır, alınan nəticələrdə səmərəlilik, keyfiyyət şəffaf və effektiv olur. Təhsilin demokratik idarəedilməsində bərabərhüquqlu partnyorluq, anlaşıqlı əməkdaşlıq hökm sürür.

Beləliklə, bir məqamı da qeyd etmək istədim ki, istər humanist, istərsə də demokratik yanaşmalar pedaqoji prosesdə “qızıl orta” nı qorumaqla həyata keçirilməlidir. Yəni nə az, nə də həddən artıq çox olmamalıdır. Çünki az olması təhsilverənlər və təhsilalanlar arasında olan münasibətin səviyyəsini aşağı salar, çox olması isə özbaşnalıq və tərəflər arasında narahatlıq yarada bilər.

Problemin aktuallığı. Humanizm anlayışı təhsilin hər bir səviyyəsində özünəməxsusluğu ilə seçilir. Lakin burada əsas məqam müəllimin bu işi necə və hansı yanaşmadan istifadə edərək həyata keçirməsidir.

Problemin elmi yeniliyi. Tədqiqat işində humanizm, humanist tərbiyə, humanist yanaşma anlayışları və onların tətbiqi istiqamətləri təhlilə cəlb edilir.

Problemin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Əldə olunmuş nəticələr həm tərbiyəçi-müəllimlərin, həm orta məktəbdə müəllimlərin və ali məktəbdə pedaqoqların istifadəsi üçün tövsiyə edilir. Tədqiqatdan əldə edilmiş nəticələrdən dərslərlərin, dərslər vəsaitlərinin, elmi-metodik ədəbiyyatın və elmi-tədqiqat işlərinin hazırlanmasında istifadə oluna bilər.

Ədəbiyyat

1. Вербицкий А.А., Ларионова О.Г. «Личностный и компетентностный подходы в образовании: проблемы интеграции». М.: Логос, 2012.
2. Смирнов С.Д. «Педагогика и психология высшего образования». М.: Академия, 2001.
3. Ağayev Ə.Ə. Təlim prosesi: ənənə və müasirlik. Bakı: Adiloğlu, 2006.
4. Əliyeva Ş., İlyasov M. və b. Humanist pedaqogikanın aktual məsələləri. Metodik vəsait. Bakı: ADPU-nun nəşriyyatı, 2018.
5. İlyasov M.İ. Humanist pedaqogika: mahiyyət, prinsiplər, istiqamətlər // Azərbaycan məktəbi, № 6, 2017.

Н.Р. Исмаилова

Роль понятия гуманизм в педагогическом процессе

Резюме

В статье рассматривается роль концепции гуманизма в педагогическом процессе. Отмечается, что проведение данной работы является важным вопросом. Исторически этот процесс шел и продолжается в настоящее время.

N.R. İsmayilova

The role of the concept of humanism in the pedagogical process

Summary

The article discusses the role of the concept of humanism in the pedagogical process. It is noted that implementing this work is an important issue. Historically, this process has been and continues in the modern era.

Redaksiyaya daxil olub: 25.04.2025